

O‘ZBEK TILIDA BIR BO‘G‘INLI SO‘ZLARNING FONETIK STRUKTURASI

Nigora Qahramonova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi

1-bosqich talabasi

Qahramonovanigora7@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi bir bo‘g‘inli so‘zlarning fonetik tuzilishi, ularning tovush tarkibi, bo‘g‘in tuzish qonuniyatlari, talaffuzdagi o‘zgarishlar va fonetik muhitga moslashuvi yoritilgan. Shuningdek, maqolada bir bo‘g‘inli so‘zlar fonetik jihatdan ixcham, ammo nutq jarayonida faol ishlatiluvchi birliklar ekani asosli misollar bilan isbotlangan. Fonetika fani nuqtayi nazaridan bir bo‘g‘inli so‘zlar tahlili o‘zbek tilining tovush tizimi va leksik boyligiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: bir bo‘g‘inli so‘z, fonetik tuzilma, bo‘g‘in, tovush, talaffuz, fonetik jarayon, fonetika.

Аннотация: В статье рассматривается фонетическая структура односложных слов в узбекском языке, анализируются их звуковой состав, законы образования слога, особенности произношения и адаптация в фонетической среде. Также подчеркивается, что односложные слова, несмотря на краткость, активно используются в речи и выполняют важные лингвистические функции.

Ключевые слова: односложные слова, фонетическая структура, слог, звук, произношение, фонетический процесс, фонетика.

Annotation: This article analyzes the phonetic structure of monosyllabic words in the Uzbek language, exploring their sound composition, syllable formation principles, pronunciation patterns, and phonetic adaptation. It highlights the linguistic significance and functional activity of monosyllabic words in oral communication.

Keywords: monosyllabic word, phonetic structure, syllable, sound, pronunciation, phonetic process, phonetics.

Kirish

Til – inson tafakkurining bevosita ifodasi, milliy o‘zlikning eng asosiy belgisidir. Har bir tilda mavjud bo‘lgan tovushlar tizimi, fonetik hodisalar va talaffuz qonuniyatlari ushbu tilning o‘ziga xosligini belgilab beradi. Fonetika – tilshunoslikning asosiy bo‘limlaridan biri sifatida tilning eng kichik birliklari bo‘lgan tovushlarning paydo bo‘lishi, talaffuzi, fonetik

jarayonlar hamda soʻzlar va boʻgʻinlar tuzilishini oʻrganadi. Shu jihatdan, har qanday til fonetikasi uning amaliy va nazariy jihatdan chuqur tahlilini talab etadi.

Oʻzbek tilida soʻzlar turli boʻgʻin soni va fonetik tuzilishga ega boʻlib, ularning eng soddalashgan shakli – bir boʻgʻinli soʻzlardir. Ushbu soʻzlar fonetik jihatdan ixcham, talaffuzda sodda, lekin nutqda muhim funksiyalarga ega. Masalan, kundalik hayotda eng koʻp uchraydigan soʻzlar koʻpincha bir boʻgʻinli boʻlib, ular vositasida tezkor va aniq aloqa amalga oshiriladi. Shunday ekan, bir boʻgʻinli soʻzlarning fonetik tuzilishini oʻrganish, nafaqat ularning tovush tarkibini, balki oʻzbek tilining umumiy fonetik qonuniyatlarini aniqlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi – oʻzbek tilidagi bir boʻgʻinli soʻzlarning fonetik tuzilishini tahlil qilish, ularning tovush tarkibini, boʻgʻin yasash mexanizmini, talaffuzdagi oʻziga xos xususiyatlarini aniqlash va fonetik jarayonlar (assimilyatsiya, dissimilyatsiya, eliziya va h.k.) doirasida ularning nutqdagi faoliyatini yoritishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: Bir boʻgʻinli soʻzlarning tuzilish modellari (masalan, CV, CVC, V, VC)ni aniqlash; Ularning fonetik tizimdagi oʻrnini koʻrsatish;

Nutq jarayonida yuz beradigan fonetik hodisalarda bir boʻgʻinli soʻzlarning ishtirokini ochib berish;

Til oʻrganish va tilshunoslik tadqiqotlarida bu soʻzlarning oʻrganilishi boʻyicha ilmiy xulosalar chiqarish.

Ushbu tadqiqot mavzusi fonetika fanining dolzarb yoʻnalishlaridan biri boʻlib, oʻzbek tilining tovush tizimini chuqurroq anglashga va uni amaliy nutqda toʻgʻri qoʻllashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Oʻzbek tilidagi soʻzlar fonetik tarkibi va boʻgʻin soniga koʻra turlicha boʻlishi mumkin. Shulardan biri — bir boʻgʻinli soʻzlar boʻlib, ular eng sodda va ixcham fonetik birliklar hisoblanadi. Bir boʻgʻinli soʻzlar asosan bitta talaffuz markaziga, yaʼni faqat bitta boʻgʻinga ega boʻladi. Ular tovushlar soni jihatidan koʻp emas, ammo nutqda keng va faol qoʻllaniladi.

Bir boʻgʻinli soʻzlarning tuzilish modellari Oʻzbek tilidagi bir boʻgʻinli soʻzlar odatda quyidagi fonetik modellarga asoslanadi:

V (faqat unli tovush): o, a, e

Oʻzbek tilidagi bir boʻgʻinli soʻzlar odatda quyidagi fonetik modellarga asoslanadi:

V (faqat unli tovush): o, a, e

VC (unli + undosh): ol, ot, ay

CV (undosh + unli): bo, to, ko

CVC (undosh + unli + undosh): gul, yer, qor, suv

CCV (ikki undosh + unli): tra, plo (bu model oʻzbek tilida kamroq uchraydi)

CCVC (ikki undosh + unli + undosh): spray, prik (asosan kirishma va so‘z o‘zlashuvlari orqali kirgan)

Eng keng tarqalgan model — CVC bo‘lib, unda so‘z boshida va oxirida undoshlar, markazda esa unli tovush joylashadi. Masalan: qor, gul, suv, yer, kit.

2. Fonetik xususiyatlar va tovush tarkibi

Bir bo‘g‘inli so‘zlarning tovush tarkibi fonetik jihatdan ixcham bo‘lishi bilan birga, talaffuzda aniqlik va tezlikni ta‘minlaydi. Bu so‘zlarda urg‘u odatda yagona unli tovushga tushadi. Bunday so‘zlar, ayniqsa, og‘zaki nutqda yengil talaffuz qilinadi va eslab qolish ham oson bo‘ladi.

Bir bo‘g‘inli so‘zlar quyidagi so‘z turkumlarida faol uchraydi:

Otlar: gul, yer, suv, qor

Fe‘llar: ol, bor, kel, yugur

Sifatlar: qizil, ko‘k, achchiq

Olmoshlar va bog‘lovchilar: u, bu, va, ham, yo

3. Fonetik jarayonlar va talaffuzdagi o‘zgarishlar

Bir bo‘g‘inli so‘zlar og‘zaki nutqda turli fonetik jarayonlarga duchor bo‘ladi. Ular quyidagilar:

Assimilyatsiya (o‘xshashlashish):

Misol: oq devor → o‘g‘ devor (q tovushi g‘ tovushiga o‘xshashib o‘zgaradi)

Dissimilyatsiya (farqlashish):

Misol: qattiq → qassiq (ikki bir xil tovushdan biri boshqa tovushga almashadi)

Eliziya (tovush tushishi):

Misol: berdi → ber‘di (oraliq tovush tushib qoladi)

Metatezis (tovushlar o‘rnining almashuvi):

Kam uchraydi, lekin lahjalarda kuzatiladi: tarqat → tartaq

Bu fonetik jarayonlar og‘zaki nutqni soddalashtirishga va talaffuzni yengillashtirishga xizmat qiladi.

4. Fonologik jihatlar

Fonemik nuqtayi nazardan bir bo‘g‘inli so‘zlar tilning tovush tizimidagi muhim birliklardir. Ular orqali tilning fonologik tizimi soddalashtirilgan shaklda namoyon bo‘ladi. Masalan, ol fe‘li orqali CVC model, a unli orqali V modeli kuzatiladi. Bular fonemalarning kombinatsiyalash imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

5. Bir bo‘g‘inli so‘zlarning leksik-semantik funksiyasi

Bir bo‘g‘inli so‘zlar qisqa bo‘lishiga qaramay, keng semantik imkoniyatlarga ega. Ular ko‘pincha ko‘p ma‘nolilik, kontekstga bog‘liq ma‘nodagi o‘zgaruvchanlik, omonimlik

(masalan, ol – meva, fe’l, buyruq shakli) bilan ajralib turadi. Bu esa ularni tilning faol qatlamiga aylantiradi.

Xulosa

O‘zbek tilidagi bir bo‘g‘inli so‘zlar fonetik jihatdan sodda tuzilgan bo‘lishiga qaramay, tilning leksik, fonetik va fonologik tizimida muhim o‘rin tutadi. Ularning fonetik strukturasini o‘rganish orqali tovushlarning bog‘lanish qonuniyatlari, bo‘g‘in yasovchi elementlar va talaffuzdagi fonetik jarayonlar chuqur tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, bir bo‘g‘inli so‘zlar asosan CVC, CV, VC kabi fonetik modellarda tuzilgan bo‘lib, ular urg‘u, talaffuz soddaligi va nutqdagi faoliyati jihatdan alohida ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, bir bo‘g‘inli so‘zlarda assimilyatsiya, eliziya kabi fonetik hodisalarning namoyon bo‘lishi, ularning og‘zaki nutqdagi o‘rnini kuchaytiradi. Mazkur so‘zlar turli so‘z turkumlariga mansub bo‘lib, ular orqali tildagi ko‘p ma’nodlilik, omonimlik kabi semantik hodisalar ham ochiqilanadi.

Shu sababli, bir bo‘g‘inli so‘zlarning fonetik tuzilishini tahlil qilish, nafaqat o‘zbek tilshunosligi uchun, balki fonetika fanining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur anglash uchun ham dolzarb masala hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A. O‘zbek tilining fonetikasi. – Toshkent: O‘zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti, 2006. – 234 b.
2. Abdullayeva M. Mumtoz tarixiy poetika. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2023. – 368 b.
3. Abdug‘afforov F. Hozirgi zamon o‘zbek tilining adabiy uslubi haqida. // O‘zbek tili va adabiyoti, 1992. – №5. – B. 56–62.
4. G‘afurov N. O‘zbek tilida so‘z yasashning fonetik asoslari. – Toshkent: Fan, 1998. – 178 b.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (5 jildlik). – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.